

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

MONIKA ŠKRABEC

Metaforično izrazje kot del strokovne leksike

Na področju glasbe

Diplomsko delo

Mentorica: red. prof. dr. Andreja Žele

Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje: slovenistika

Ljubljana, 2016

Izveček

Diplomsko delo obravnava pojavljanje metafore v strokovnem jeziku. Predstavljena je metafora v leksikalnem sistemu, raziskano je tudi, kako se metafora kaže v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Obravnavano je še področje strokovnega izrazja ter leksikalizirane metafore znotraj terminologije. V drugem delu je raziskana motiviranost terminoloških metafor v glasbi ter ustreznost in pojavljanje njihove razlage v SSKJ.

Ključne besede: metafora, terminologija, glasba

Abstract

This thesis concerns the metaphor and appearance in terminology. It presents the metaphor in lexical system and researches metaphor in Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). It also considers the field of terminology and terminological metaphors. In second part it researches the motivation of terminological metaphors in the field of music and the suitability of their definition in SSKJ.

Keywords: metaphor, terminology, music

Kazalo

Uvod.....	4
1. Metafora.....	5
1.1 Metafora v <i>Slovarju slovenskega knjižnega jezika</i>	7
2. Terminologija.....	8
2.1 Terminologija v <i>SSKJ</i>	11
3. Metaforično izrazje v strokovni leksiki.....	12
4. Metaforično izrazje na področju glasbe.....	14
Zaključek.....	21
Viri in literatura.....	23

Uvod

Metafora se je iz prvotnega območja retorike in poetike razširila v najrazličnejše vede, postala je predmet lingvistike, literarne vede, psihologije, filozofije jezika, antropologije, računalništva idr. Metafore lahko zasledimo v vseh jezikih in kulturah. So nedeljivi del našega sporazumevanja in zelo kompleksen problem, ki ga je mogoče obravnavati v različnih kontekstih ter iz različnih zornih kotov, kar ponazarjajo tudi različne teorije, ki so razvite okoli nje¹. Metafore uporabljamo tako v umetnostnem kot strokovnem jeziku, z njimi lažje ponazorimo svoje mišljenje in razmišljanje, kajti nanašajo se na konkretni svet, da bi ponazorile abstraktno. Na ta način nam dajejo široke možnosti interpretacij, odpirajo in ponazarjajo različne pojme, s tem pa nam širijo naše obzorje. V nalogi se bom pri obravnavanju metafore sicer omejila na njeno pojmovanje v leksikalnem sistemu ter njeno pojavljanje v strokovnem jeziku.

Strokovni jezik je še eno zelo široko in aktualno področje. Prav na strokovnih področjih se danes vidita hiter razvoj in napredek sodobnega sveta. Posameznih strok je ogromno in s hitrim razvojem znanosti je težko dohajati poimenovalne potrebe v jeziku. Metaforizacija je eden izmed načinov pridobivanja novih izrazov za nove pojme. Nekatera področja imajo svoje domene pokrite in se trudijo zapolniti poimenovalne vrzeli², hitro pa lahko pride do zmede in zagovarjanja določenega izraza pred drugim.

V diplomskem delu bom analizirala nekaj metafor s področja glasbe. Področje glasbe je široko in veliko terminologije je tuje (adagio, andante, legato, forte itd.), prihaja predvsem iz italijanščine. Poznamo pa seveda tudi slovensko izrazje z metaforičnim pomenom.

¹ Poznamo več teorij metafore: substitucijska teorija, interakcijska teorija, kognitivna teorija, teorija konceptualne integracije ...

² Predvsem terminologija na področju računalništva in informatike.

1. Metafora

Metafora v okviru leksikalnega sistema nastopa v okviru pomenotvorja. Pomenotvorje je »samostojna poimenovalna zmožnost jezika in njegova pomenska prožnost v okviru bolj omejenih izraznih zmožnosti jezika (tj. novi pomeni v starih izrazih) in skupaj z besedotvorjem zavzema ključno mesto v poimenovalnih možnostih, ki jih ponuja lasten jezik.« (Žele 2009b: 125). Nova predmetnost in pojavnost povzročata širjenje poimenovalne zmožnosti jezika.

Ada Vidovič Muha (2013: 33–113) deli pomene leksemov na obvezne in obvezno izbirne. Obvezni pomen je denotativni, izbirna pa sta konotativni in pragmatični pomen. Denotativni pomen je izhodiščni slovarski pomen leksema, označuje vsebino leksema. Konotativni pomen modificira pomen leksema, dodaja mu subjektivnost, pragmatičen deluje v okviru različnih okoliščin, imajo ga predvsem pragmatično-komunikacijske prvine kot uslovarjena govorna dejanja (členki, medmeti ipd.).

Glede na izvornost pomenskih sestavin Vidovič Muha loči slovarsko-slovnični pomen, določen s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, in samo slovarski, sintagmatsko-paradigmatski. Slednjega sestavljata uvrščevalna (UPS) in razločevalna pomenska sestavina (RPS). Kategorialni pomen označuje jezikovnosistemsko lastnost leksema, lahko pa je slovnični ali besedotvorni.

O pomenotvorju govorimo, kadar med pomeni obstaja pomenska motiviranost, ki nima morfoloških pokazateljev (kot besedotvorna). Na podlagi pomenskega prenosa novi leksemi najpogosteje nastajajo z metonimijo in metaforo. Metafora nastane s prenosom po paradigmatskem vidiku. Pri tem gre za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja vsebin dveh denotatov, pri čemer je razviden povezovalni element. Metaforični pomen ima večinoma vlogo zapolnitve poimenovalne praznine, katahreze v zvezi z določenim denotatom (Vidovič Muha 2013: 144–169).

Vidovič Muha (2013: 158) prepoznava dva tipa metafor, generalizirajočo (posplošujočo) in specifikirajočo. Generalizirajoča ustvarja svoj svet, metaforični pomen je zunaj pojmovnega polja, ki ga z uvrščevalno pomensko sestavino določa motivirajoči pomen. Te metafore po navadi vnašajo ekspresivnost (npr. dekle splošno za žensko). Posplošujoče metafore širijo pomensko polje že obstoječega leksema, uvrščevalne pomenske sestavine motivirajočega pomena pa ostanejo enake. Gre za posplošitev lastnosti, ki jih izraža motivirajoči leksem na

celotni metaforični pomen. Takšna metafora spreminja razmerja med stvarmi, oziroma ustvarja svoj svet. Pri specifikirajoči metafori se UPS motivirajočega pomena briše, ohranijo pa se njegove lastnosti. Pomen je obvezno neprvi. Specifikirajoča metafora ima večjo možnost brisanja konotativnosti, saj odpravlja katahrezo.

Metafora lahko izstopa iz okvirov pomena in njegovih pomenskih sestavin. Če ni leksikalizirana, je njena zunajpomenska motivacija potencialno neskončna. (Vidovič Muha: 162). Povezovalni element med vsebinama motivirajočega in motiviranega denotata je lahko karkoli, tudi samo individualno prepoznana in šele nato aktualizirana lastnost. Število asociacij in mest, ki jih metafora odpira, je neskončno in ni niti nujno, da so vse lastnosti, ki jih določeni stvari pripišemo, resnične, važno je le, da so v našem mentalnem svetu in da jih je možno zlahka in svobodno priklicati (Black, Metafora, 103). Denotat umetniške metafore je del sistema idej, ki ni ostro razmerjen, dopušča pa naštevanje. Zaradi te odprtosti metafore se kot umetnostna metafora lahko pojavi karkoli, seveda pa ni nujno, da te metafore vedno delujejo. Šele leksikalizacija oz. uslovarjenje spremeni vsebinske lastnosti metafore v pomenske sestavine in tako v metaforičen pomen. Metafora je zaradi asociativnega izvora bolj odprta in veliko manj predvidljiva. Prav zaradi odprtosti pa je ena izmed temeljnih možnosti poimenovanj v jeziku.

Leksikalizirane metafore govorec interpretira kot nemotiviran semantični blok. Leksikaliziranost v širšem smislu se nanaša na dejstvo, da se asociacija, ki povezuje dvoje vsebin, lahko odraža v dveh metaforično povezanih pomenih ali metaforičnih rabah danega pomena, leksikalizirana metafora pa se nanaša na specifičnost metaforičnega pomenskega prenosa s stališča ustrežanja zahtevam glede strukturiranosti slovarskega pomena (Snoj 2010: 26, 68).

Metaforično izrazje kaže na elastičnost in potencial jezika ter na njegovo pomenotvorno zmožnost. S pojavom nove stvarnosti pa se vedno znova porajajo nove poimenovalno-pomenotvorbne potrebe.

1.1 Metafora v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*

SSKJ o metaforah ne govori neposredno, vendar kot razlagalni slovar omogoča vpogled v (metaforično) povezovanje pomenov. Razlage v slovarju v leksikografski praksi ne nosijo podatkov o znotrajleksemskih metaforičnih medpomenskih povezavah (Snoj: 87). »Zato je potrebno pomenski opis, podan v slovarskem sestavku v *SSKJ*, ob ustreznem metajezikovnem vedenju o pomenskih prenosih pretvoriti v »delovni« analitični opis, iz katerega je razvidno, na osnovi česa se določeno medpomensko razmerje oziroma pomenska izpeljava pojmuje kot metafora.

Iztočnice v *SSKJ* so podane po načelih informativno-normativnih slovarjev srednjega obsega (odst. 42). »Razlage zajemajo pomenske oziroma funkcijske prvine, ubesedene z nadpomenskami oziroma splošnopomenskimi izrazi, ki so splošno razumljivi in bistveni za enotno predstavo pojma, gledano s stališča povprečnega uporabnika slovarja.« V slovarju so torej pojmi predstavljeni, kar je s stališča predstavnosti denotata primerno, ni pa utemeljitve metaforične izpeljanosti.

Manjši pomenski premiki so obdelani kot podpomeni ali pomenski odtenki v okviru nadrejenega pomena (odst. 78).

V *SSKJ* je s stališča slovarskega sestavka osnovni pomen tisti, ki je na prvem mestu, to je pomen, ki je v sodobnem knjižnem jeziku najmočnejši in najbolj nevtralen. To je lahko tudi motivirani pomen, zaradi česar pa je metaforičnost medpomenskih povezav manj razvidna.

V zvezi z metaforo se pojavljajo še pomenske spremembe, označene s *pren.* in *pooseb.*, ki pa pomenski prenos nanašata na enkratno sobesedilo.

Podrejeni pomeni so označeni z dvema poševnicama, pri kombiniranih, zlasti pomenskofunkcijskih razlagah, so za nakazovanje pomenov uporabljene črke.

2. Terminologija

Termin terminologija lahko označuje tako strokovno leksiko kot vedo, ki jo preučuje. Termini so tesno povezani z razvojem strokovnih področij, ki jim pripadajo. Potreba po strokovni leksiki v svojem jeziku je velikokrat in na široko razpravljana tema. Z jezikovnega vidika poimenovalne potrebe sprožijo pomenotvorne zmožnosti in potrebe (kar so pomenske izpeljave v smislu novopomenk), te pa sprožijo besedotvorne zmožnosti, kar da tudi možnosti novotvorjenk. Nove predmetnosti se razvijajo tako hitro, da bi že zdavnaj zmanjkalo poimenovanj, če termini ne bi prehajali med strokami in se prilagajali novim komunikacijskim funkcijam (Vintar 2008: 17),

Strokovna leksika se obnaša podobno kot splošna, le v drugačen obsegu. Razmejitev med njima je zelo težka, gre pa v korist splošne leksike.

Pojavljajo se različne zamejitve strokovnega jezika. Kageura ga predstavlja kot del jezika, terminologijo pa kot del strokovnega jezika. Splošni jezik poleg terminologije zajema še splošno besedišče, ki pa se s strokovno terminologijo deloma pokriva. Splošno in strokovno besedišče predstavljata nabor leksikalnih enot jezika (Vintar 2008: 14).

Cabre pravi, da je jezik sestavljen iz številnih podkodov, ki jih govorci uporabljajo v skladu s svojimi izraznimi potrebami in z naravo komunikacijske situacije. Osnovna razlika med splošnim in strokovnim jezikom je, da strokovni jezik kljub vsem svojim posebnostim ne more obstajati brez splošnega jezika, saj uporablja njegov slovnični in besedni inventar, medtem kot splošni jezik lahko obstaja sam zase. Pri takem širokem pojmovanju pa je samostojnost splošnega jezika na majavih nogah, saj vse človeške dejavnosti nazadnje porabijo vse besedišče jezika in smo v skušnjavi, da bomo vse besedišče, razen funkcionalnih besed, imeli za tehnične termine (Vintar 2008: 15).

Žagar Karer (2011: 119) trdi, da se število terminov v splošnem jeziku povečuje in splošni slovarji vsebujejo veliko terminov različnih strokovnih področij. Pri tem gre za splošne termine, ki v strokah označujejo najpomembnejše pojme, ali pa tudi te, ki so se determinologizirali.

Terminološka leksika je tako posebna podmnožica slovarja, ki ima relativno zaprt pojmovni svet, novi leksemi pa vanj vstopajo in izstopajo s terminologizacijo in determinologizacijo.

Vidovič Muha (2013: 127–130) podaja osnovne značilnosti strokovne leksike:

- večinskost samostalniške leksike;
- enopomenskost – za področje ene stroke, možno je, da se isti termini pojavljajo v nesorodnih strokah, metafore so pogoste;
- pomenska neodvisnost od (znotraj)besedilnih in pragmatičnih okoliščin (slovarski pomen je v besedilu ohranjen);
- nespremenljivost sintagmatskih in paradigmatičnih lastnosti;
- odsotnost konotativnega pomena;
- pojavljanje dvojnic in ne sinonimov (sopomenskost znotraj znanstvenega diskurza ne more biti funkcionalna zaradi lastnosti terminom, da imajo le denotativni pomen) – to se pogosto pojavlja zaradi novosti področja, njegove neustaljenosti ali zaradi jezikovne politike;
- ustaljenost – pomen termina mora biti mogoče jasno opredeliti s strokovno definicijo;
- sistemskost – sposobnost vključevanja termina v pojmovni in izrazni svet stroke;
- pomenska predvidljivost.

Mojca Žagar Karer (2011: 34) izpostavi tri za terminologijo bistvene lastnosti – ustaljenost (omogoča trdnost terminološkega sistema), jezikovnosistemsko ustreznost (omogoča vključitev termina v sistem jezika kot celote) in gospodarnost (daje prednost krajšim oz. enobesednim terminom).

Termini kot druga leksika vključujejo uvrščevalno pomensko sestavino s kategorialnimi sestavinami in razločevalne pomenske sestavine (Žele 2009a: 127).

Termini nastajajo na različne načine – kot neologizmi ter z znotrajjezikovnim in zunajjezikovnim prevzemanjem (Vintar 2008: 51). Neologizmi nastanejo iz poimenovalne potrebe pri novi pojavnosti, nastane nov izraz, ki prej v jeziku ni obstajal. Pri znotrajjezikovnem prevzemanju so vir lahko splošni jezik, termini drugih strok, prevzemanje iz sodobnih in klasičnih jezikov (Žagar Karer 2011: 38).

V večji meri pa strokovna leksika nastaja v postopku terminologizacije. To je proces poimenovanja posebnega, manj znanega z izrazom, ki je vsaj v svojem osnovnem pomenu del splošne zavesti. Gre za proces, ki temelji na spoznanju, da določen izraz privzema specifičen denotat določenega znanstvenega področja (Vidovič Muha 2013: 126).

Če je bil izraz ob nastanku ustvarjen kot terminološki, nima nobene odvisnosti od splošnega pomena. Tak izraz iz terminologije v splošno leksiko prehaja z determinologizacijo in se pri tem drugotno stilno metaforizira.

Izraz lahko s terminologizacijo torej prehaja v strokovno leksiko z vzporednimi poimenovalnimi procesi, kjer so motivirani z neodvisno predmetnostjo ali denotatom, ali s pomenskim prevrednotenjem oziroma revitalizacijo.

2.1 Terminologija v SSKJ

Termine v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* najdemo večinoma v terminološkem gnezdu. Nekateri strokovni izrazi, ki pa mejijo med splošno in strokovno rabo in jih ne uporabljajo le strokovnjaki, pa so obravnavani kot izrazi splošnega besedja (Uvod, odst. 129). Terminologija v SSKJ je upoštevana v obsegu srednješolskega izobraževanja (odst. 2). Zajeta je glede na dostopno gradivo, najbolj so zastopane tehnične vede ter izrazi, ki se pojavljajo v publicističnih in poljudnoznanstvenih besedilih ter srednješolskih učbenikih in strokovnih slovarjih (odst. 14).

V Uvodu je zapisano še, da se lahko razlage terminov zaradi ožje rabe bližajo definiciji (odst. 43). Stalne in terminološke zveze, katerih pomen je določljiv iz pomenov sestavnih delov, pa nimajo svojih posebnih razlag (odst. 73).

3. Metaforično izrazje v strokovni leksiki

Pomenski prenos, predvsem metaforični, daje številne možnosti za nastajanje novih pomenov že obstoječe leksike, termini se lahko pojavljajo v več različnih, neodvisnih strokah, v proces metaforizacije pa vstopajo tudi novejša besede (Žele 2004: 137).

Del pomenskih sprememb in prilagajanja jezika na novo pojavnost sta procesa determinologizacije in terminologizacije. Pri terminologizaciji gre za poimenovanje posebne oz. malo znane pojavnosti s splošnim izrazom, pri determinologizaciji pa za širjenje prepoznavnosti denotata in poimenovanja. Širitev oz. ožjenje pomena že ustaljene leksike je poleg nastajanja novih leksemov značilen postopek različne funkcijske širitve besedil in besedja (Žele 2005: 76).

Pomenske spremembe pogosto pripeljejo do nastanka neosemantemov ali novopomenk. Novopomenke se pojavljajo zaradi potrebe po označitvi novega denotata ali zaradi potrebe jasneje izraziti vso pomenskost izraza. Lahko se jih seveda obravnava tudi kot izraz ekonomičnosti v jeziku, saj v stare oblike vnašajo nove pomene – »jezikovno metaforizacijo sproža jezikovna gospodarnost v smislu, da jezik izkoristi že obstoječe izrazje« (Žele 2009a: 458).

Metaforizacija je ena izmed temeljnih poti poimenovanja denotata z znanstvenega področja z izrazom denotata, ki sodi v splošni predstavnosti svet. Glede na splošno vedenje je terminologizacija načeloma nerazvidna ali vsaj težje razvidna. Terminološke metafore načeloma temeljijo na pomenski asociacijski prepoznavnosti in zapolnjujejo poimenovalno praznino. Njihova izpeljava pa je nepredvidljiva, saj ni nujno, da je pomenska sestavina, ki povezuje motivirajočo in motivirano besedo, leksikalizirana. Terminološke metafore se pogosto determinologizirajo (prehajajo nazaj v splošno leksiko), saj so lahko razumljive in dostopne. Pomensko polje preide nazaj v splošno leksiko in splošno zavest. Na ta način je zamejitev med splošno in strokovno leksiko zelo težka (s popularizacijo znanosti, globalizacijo in velikim številom poljudnoznanstvenih knjig in revij verjetno še bolj). Metaforično izrazje kot del strokovne leksike je tako zelo izmuzljivo in težko določljivo.

Vidovič Muha (2013: 163) postavi hipotezo, da na ravni terminologije najdemo pomenskosestavinsko (semsko) metaforo (torej je motivirana s pomenskimi sestavinami), za

razliko od umetnostnih besedil, kjer najdemo noemsko (motivirano z vsebinskimi lastnostmi). Za terminološke metafore naj bi bila vsaj zaželeno razvidnost asociacije.

Metaforizacijo ločimo glede na:

- oblikovno ali vsebinsko podobnost denotatov;
- namenskost;
- prenašanje lastnosti/delovanja, živo/človeško na neživo/nečloveško in obratno;
- prenašanje konkretno – abstraktno.

Glede na motivirajoče pomenske prvine Vidovič Muha (2013: 162) prepozna naslednje lastnosti:

- oblika, predvsem t. i. antropomorfne metafore;
- položaj: tudi tu so pogoste antropomorfne metafore;
- oblika in položaj;
- oblika, položaj in barva;
- oblika in funkcija;
- značilnost oz. vedenje, ravnanje: predvsem živalske metafore, kjer se izvorno človeške lastnosti pripisujejo živali.

4. Metaforično izrazje na področju glasbe

Uporabnik jezika lahko neposredno ugotavlja primere metaforičnega pomenskega prenosa, toda področje metafore je lahko zelo obsežno in zapleteno. Bolj natančen vpogled omogoča razlagalni slovar, kjer so pomeni že izluščeni v slovarske razlage. Slovarske razlage so sredstvo za opisovanje pomena. V slovarju sicer ni podatkov o znotrajleksmskih medpomenskih povezavah, vendar s pomenskih opisom posreduje podobo možnih izpeljanih povezav. Slovarski sestavek je prikaz pomenov glede na to, kako so bili ti ugotovljeni v neposrednem besedilnem gradivu. Pomenski opis, ki je podan v *SSKJ*, je treba pretvoriti v analitični opis, iz katerega je razvidno na osnovi česa se določeno medpomensko razmerje oziroma izpeljava pojmuje kot metafora.

Pri vpogledu v metafore sem se omejila na področje glasbe. Izbrani so izrazi, ki se pojavljajo v osnovnošolskem in srednješolskem glasbenem izobraževanju. Leksiko sem preverjala v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in *Slovarju novejšega besedja*, pri izboru pa sem si pomagala tudi z lastnim poznavanjem področja. Večji del terminov v glasbi je sicer tujk, ki so prevzete predvsem iz italijanščine, kot so na primer *adagio*, *andante*, *piano*, *forte*. Leksemom sem pripisala pomenski opis ter metaforičen pomen glede na motivirajoče pomenske prvine in kaj te prvine. Ugotavljala sem še ustreznost definicij v *SSKJ*.

Izbrane metafore so po slovnični strukturi enobesedne metafore, nekaj jih je možno uporabljati tudi kot metaforične besedne zveze (npr. *resonančno dno*, *kromatična lestvica*).

Vidovič Muha (2013: 167) je zapisala, da je pri metaforičnih terminoloških poimenovanjih pot od primere prek predikativne rabe do samostalniškega poimenovanja vzpostavljena samo v zavesti poimenovalca, do njene ubeseditve, vsaj načeloma, ne prihaja. V terminologiji gre za zapolnitev poimenovalne praznine, konotacija in kakršnakoli stilistika je moteča. Zato ne moremo govoriti o možnosti prehoda metaforičnega pomena na vse vrste, ki jih pokriva UPS, kot se to lahko zgodi zunaj terminoloških metaforičnih pomenov.

Vsi obravnavani leksemi z definicijami so na strani 19.

Metaforični pomen glede na motivirajoče pomenske prvine:

- Oblika

Tukaj srečamo lekseme: *drsalka, glavica, lok, mostiček, polž, sedlo, vijačnica, vilice in zastavica*. Pri obliki metaforičnost ni izražena eksplicitno, oz. ne moremo z razlag potegniti povezave med motivirajočim in motiviranim pomenom. Naše vedenje o obliki omogoča vzpostavitev povezave, ki ni razvidna v slovarski razlagi. Takšen leksem je npr. *polž*, kjer izhodiščni pomen '*žival z mehkim telesom, s tipalnicami na glavi /.../*' s polžem, ki ga najdemo v terminološkem gnezdu '*spiralno zaviti končni del vratu pri godalih*', družiti le naše poznavanje, da je poleg dela vratu v terminu polž spiralno zavita tudi polževa hišica.

- Položaj

Primeri: *dno, duša, podbradnik*. Tukaj je motiviranost zelo razvidna. Pri *dnu* je 1. razlaga v SSKJ '*spodnji, osnovni del posode ali posodi podobne priprave*', pri 2. pa '*spodnji del česa*'. Dno oziroma tudi resonančno dno je '*spodnja plošča resonančnega trupa*' (leksem je v terminološkem gnezdu). Razvidno je torej, da se ujema razločevalna pomenska sestavina, spodnji del nečesa. RPS se ujema tudi pri 1. pomenu *podbradnika*, '*pas, jermen, ki se daje pod brado*', z RPS v terminološkem gnezdu '*ploščica na violini, na katero se nasloni brada*'. Leksema *duša* v SSKJ kot termina ne najdemo, motiviranost pa lahko izpeljemo iz 5. razlage '*osrednji, notranji del česa*'. Duša v muzikološkem pogledu je namreč del violine, postavljen v notranjost trupa kot podpora kobilici.

- Oblika in položaj

Primeri: *glava, hrbet, pedal, rebro, vrat*. Metaforičnost *glave* se kaže že v 4. pomenu '*glavi podoben del česa*', v tem primeru po obliki in po položaju. Podobno je metaforičnost razvidna pri *hrbtu*, 2. '*zgornji ali zadnji del predmeta, stvari*', pri 2. razlagi za *rebro* '*vsak od podolgovatih, v sorazmerno majhnih presledkih sledečih si delov ogrodja česa*', glede na muz. *rebro* '*podolgovata ploščica za oporo na notranji strani pokrova godal*' ter 2. razlaga pri *vratu* '*ožji del kake priprave*' ter muz. '*ožji, podolgovati del godal /.../*'. Pri izrazu *pedal* motiviranost ni vidna jasno v razlagi, vendar je nakazana: '*del priprave, stroja, s katerim se ob pritiskanju z*

nogo kaj premika', muz. 'vzvod pri nekaterih glasbilih za podaljšanje, /.../, ki se uravnava z nogo'.

- Oblika in funkcija

Sem so razvrščeni leksemi *jeziček, kladivce, ključ, lestvica*. Pri teh leksemih motiviranost po obliki razpoznavamo iz svojega vedenja, motiviranost funkcije pa lahko najdemo v slovarski razlagi. Tako je *kladivce* (manjšalnica od *kladivo*) 'orodje za tolčenje /.../', muz. pa 'lesena priprava /.../, ki udarja na struno'. Pri obeh razlagah se torej pojavlja tolčenje oz. udarjanje. Podobno je pri *ključu*, kjer lahko kot motivirajoč pomen izluščimo iz 4. razlage, da je to 'z dogovorom določen način, sistem, po katerem se kaj rešuje', glede na muz. 'znak, ki določa višino not na črtovju'. Ključ se sicer po navadi uporablja s prilastkom, ki določi sistem, po katerem se določi višino not: basovski ključ, violinski ključ.

- Funkcija

Primeri: *doba, držaj, lega, kobilica, okrasek, pavza, predznak, stavek, vezaj*. Funkcijo lahko kot motivirajočo pomensko sestavino logično sklepamo iz razlag: *držaj* je 'del orodja /.../ namenjen za držanje z rokami', funkcija *držaja* pa je, da označuje nedoločeno podaljšanje tona. *Kobilico* lahko metaforično izpeljemo iz tretje razlage 'vzdolžni, nosilni del ogrodja ladje', muz. 'ploščica na trupu godalnih instrumentov, čez katero so napete strune'. Povezava ni eksplicitna, je pa oboje nosilni del nečesa, funkcija je torej nosilnost. *Doba* 'omejeno trajanje', muz. 'osnovna metrična enota v taktu'. *Doba* je v glasbi osnovna metrična enota, njena funkcija pa je, da omeji (zameji, določi) trajanje.

Kar nekaj je antropomorfnih metafor (glava, hrbet, vrat), ena pa je zoomorfna (polž).

Obravnavani termini v SSKJ

Razlage obravnavanih leksemov se v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* pojavljajo kot del terminološkega gnezda s kvalifikatorjem *muz.* (muzikologija, glasba) kot ena izmed razlag, ali pa jih sploh ni. Od 30 leksemov se jih največ (20) pojavi v terminološkem gnezdu s kvalifikatorjem *muz.*, 6 jih je razvrščenih med razlage, vsebujejo pa kvalifikator *muz.* V Uvodu v *SSKJ* je v odstavku 129 zapisano, da se strokovni izrazi, ki so na meji med splošno in strokovno rabo in jih ne uporabljajo le strokovnjaki, obravnavani kot besede splošnega besedja. Kot takšni so obravnavani termini: *pedal, jeziček, držaj, lega, pavza* in *stavek*. Štirih obravnavanih leksemov *SSKJ* ne pozna: *mostiček, duša, glava* in *hrbet*. Pomena leksemov *glava* in *hrbet* lahko sicer izpeljemo iz razlagalnega dela slovarskega sestavka. Zanimivo je, da sta podobna leksema *rebro* in *vrat* obravnavana v terminološkem gnezdu, *glava* in *hrbet* pa ne. Leksema *mostiček* v *SSKJ* morda ni zato, ker ni tako znan in ga niso zajeli, prav tako niso zajeli leksema *duša*, čeprav lahko slednjega zasledimo tudi v korpusu Gigafida.

Pri terminih v *SSKJ* hitro pride do dileme, kako natančno razlago vključiti v slovarski sestavek. Termini imajo po navadi natančno določene definicije, ki ne dopuščajo konotativnosti in drugačne stilne zaznamovanosti. Iztočnice v *SSKJ* so razložene po načelih informativno-normativnih slovarjev srednjega obsega. Razlage zajemajo prvine, ubesedene s splošnopomenskimi izrazi, ki so »splošno razumljivi in bistveni za enotno predstavo pojma, gledano s stališča povprečnega uporabnika slovarja« (Uvod, odst. 42). Razlage niso ne enciklopedične ne terminološke, se pa pri terminih lahko bližajo definiciji (odst. 43).

V takšnem primeru lahko tvegamo nerazumljenost pojma s stališča povprečnega uporabnika slovarja, ponekod pa zaradi kratkosti definicija vsebuje napake. Pri obravnavanih leksemih se pri izrazu *okrasek* v terminološkem gnezdu pojavi razlaga: '*okrasni ton, ki ni bistveno vezan z melodičnim tokom*'. Ta definicija je napačna, kajti okrasek je vezan z melodičnim tokom. V *Glasbenem slovarčku* lahko zasledimo definicijo *okraševanja*: obigravanje nekega osnovnega tona z dodatnimi toni, ki je glede na slog in vsebino glasbe lahko v notnem zapisu nekega časa in glasbenega okolja delno improvizirano ali določeno s posebnimi znaki. Drugačna definicija pa je tudi: okrasna nota ali pasaže v glasbi, oblikovane po določenih pravilih dobe, včasih so zapisane, včasih pa jih izvajalec improvizira.

Morda rahlo nenatančna je tudi razlaga lestvice. V *SSKJ* zasledimo razlago '*določena in v obsegu oktave urejena vrsta tonov*'. Večina lestvic ima sicer obseg oktave, vse pa ne. Definicija, ki jo najdemo v *Pojmovniku glasbe 20. Stoletja*, se na primer glasi: naziv za katerokoli sosledje, najpogosteje višin tona, ki se utemeljuje v nekem sistemu in povratno potrjuje ta sistem.

Seznam obravnavanih besed in njihove definicije:

Dno – spodnja plošča resonančnega trupa pri klavirju, godalih in nekaterih brenkalih (tudi resonančno dno)

Doba – osnovna metrična oz. ritmična enota

Drsalka – kovinska ploščica, s katero se pri igranju brenka po strunah

Držaj – polkrožec s piko, ki označuje nedoločeno podaljšanje tona ali pavze, korona

Duša – del violine, postavljen v notranjosti trupa kot podpora kobilici, tonska povezava pokrova in dna ter ojačevalec zgornjih tonov

Glava – zgornji del godal in brenkal

Glavica – polni ali prazni krožec kot del note

Hrbet – zadnji del trupa brenkal in godal

Jeziček – tresoča se ploščica iz kovine, trsta ali plastike, ki pri piščalih orgel in pihalih zaniha zrak v cevi (enojni jeziček, dvojni jeziček)

Kladivce – del klavirskega mehanizma v obliki kladiva, ki udari na struno, ko pritisnemo tipko

Ključ – znak na začetku notnega črtovja, ki določa višino osnovnega tona in orientira izvajalca skladbe v črtovju oz. notnem zapisu

Kobilica – ploščica na trupu godal in brenkal, čez katero so napete strune

Lega – območje, del oz. razpon območja človeškega glasu, instrumenta, pri kitari položaj igranja leve roke

Lestvica – zaporedje sosednjih tonov, na katerem je običajno zasnovana skladba / naziv za katero koli sosledje, najpogosteje višin tona, ki se utemeljuje v nekem sistemu in povratno potrjuje ta sistem (celotonska, diatonična, durova, molova, kromatična)

Lok – ligatura, ukrivljena črta za označbo vezave not iste višine, za označbo legata in fraziranja

Mostiček – naprava, ki se doda violini ali violi, da se opira na ramo

Okrasek – okrasni ton nekega osnovnega tona, ki je glede na slog in vsebino glasbe lahko v notnem zapisu nekega časa in glasbenega okolja delno improviziran ali določen s posebnimi

znaki / okrasna nota ali pasaže v glasbi, oblikovanje po določenih pravilih dobe, včasih so zapisane, včasih pa jih izvajalec improvizira

Pavza – znak za prekinitev glasbenega dogajanja in enota za to trajanje

Pedal – vzvod pri nekaterih glasbilih za podaljšanje, utišanje zvoka ali za intonacijo, ki se uravnava z nogo

Podbradnik – ploščica na violini, na katero se nasloni brada

Polž – spiralno zaviti končni del vratu pri godalih

Predznak – znak za znižanje ali zvišanje tona za pol tona in določa tonaliteto

Rebro – podolgovata deščica za oporo na notranji strani pokrova godal

Sedlo – prečka na zgornjem delu vratu godal in nekaterih brenkal, preko katere so napete strune od vijakov do kobilice

Stavek – oblikovno sklenjen del daljše instrumentalne skladbe

Vezej – znak v obliki loka, ki povezuje dve ali več not iste višine

Vijačnica – del glave z izvrtinami za vijake pri godalih in nekaterih brenkalih

Vilice – kovinska palica, ki se končuje v obliki črke U, za dajanje intonacije

Vrat – ožji, podolgovati del godal in nekaterih brenkal med trupom in delom, na katerem se napenjajo, pritrjujejo strune; vrat note – navpična črta kot del note

Zastavica – črtica na vratu note, ki označuje zmanjšanje trajanja note od osminke naprej

Zaključek

Metaforično izrazje kot del strokovne leksike je zelo zanimivo in aktualno področje. Hiter razvoj terja nove poimenovalne potrebe in metaforizacija je eden izmed načinov zapolnjevanja poimenovalne praznine. Področje glasbe sicer ni tako aktualno, vendar pa razkriva, kako je z metaforo v slovenskem jeziku.

V analizi sem se posvetila seznamu terminoloških metafor s področja glasbe. Pri nekaterih izrazih je bila motiviranost jasno razvidna (npr. dno), pri drugih manj (npr. polž), vendar je kljub temu ugotovljena. Metaforične pomene sem glede na motiviranost razdelila na obliko, položaj, obliko in položaj, funkcijo ter obliko in funkcijo. Pot do terminoloških poimenovanj je velikokrat vzpostavljena le v naši zavesti, ni nujno, da prihaja do njene ubeseditve. Metafore v *SSKJ* niso posebej obravnavane, večja pozornost pa je namenjena terminom.

Termini se v *SSKJ* večinoma pojavljajo v terminološkem gnezdu, nekaj jih je med splošnimi razlagami, nekaterih, ki sem jih obravnavala, pa sploh ni. Tudi razlage nekaterih terminov so lahko problematične, saj obstanejo med informativno-normativno zahtevo in jasnostjo definicije.

Povzetek

Metafore se pojavljajo v zelo širokem spektru področij, od lingvistike, literarne vede, psihologije, filozofije do računalništva. Prav tako pomembno in široko je področje strokovnega jezika. Zaradi hitrega razvoja strok je težko poimenovalne potrebe v jeziku. Eden izmed načinov zapolnjevanja poimenovalne praznine je metafora. Metafora kaže na elastičnost in potencial jezika, ter na njegovo pomenotvorno zmožnost. Nastane s pomenskim prenosom po paradigmatškem vidiku. Gre za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja vsebin dveh denotatov. Strokovno izrazje mora biti po drugi strani natančno definirano, ustaljeno in nekonotativno. Terminološke metafore temeljijo na pomenski asociacijski preponavnosti in zapolnjujejo poimenovalno praznino. Njihova izpeljava ni predvidljiva, saj ni nujno, da je pomenska sestavina, ki povezuje motivirajočo in motivirano besedo leksikalizirana. Zaradi tega je zamejitev med splošno in strokovno leksiko zelo težka, saj terminološke metafore pogosto prehajajo nazaj v splošno leksiko. To se kaže tudi na področju glasbe. Pri analizi izrazov je bilo ugotovljeno, da se glede na motivirajoče pomenske prvine kažejo naslednje lastnosti: oblika, položaj, oblika in položaj, oblika in funkcija ter funkcija. Motivirajoča prvina ni vedno leksikalizirana ali izražena v denotatu. V SSKJ se analizirani izrazi večinoma pojavljajo v terminološkem gnezdu, nekaj jih je med splošnimi razlagami, nekaj izrazov pa SSKJ ne vsebuje. Natančnosti razlag zelo variirajo. Najdemo pravilne, natančne ter pa tudi napačne. Napake in nerazumljenost pojma nastajajo zaradi razlike med zahtevo po informativno-normativnem slovarju ter zahtevo po natančnosti definicije strokovnih izrazov.

Viri in literatura

Ljudmila BOKAL, 2009: Tipologija novih besed (ob primeru avtomobilskega izrazja). *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ljubljana: Založba ZRC. 111–123.

Glasbeni slovarček. 2010. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Pojmovnik glasbe 20. stoletja. 2012. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.

Jerica SNOJ, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Špela VINTAR, 2008: *Terminologija: Terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Mojca ŽAGAR KARER, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom*. Ljubljana: Založba ZRC.

Andreja ŽELE, 2009: Pomenotvorne zmožnosti z vidika /de/terminologizacije (v slovenščini). *Terminologija in sodobna terminografija* (ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar). Ljubljana: Založba ZRC. 124–139.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 2016

Monika Škrabec